

УДК 37.01

DOI: 10.15421/231821

Національне виховання студентів на засадах гуманізму: перечитуючи В. О. Сухомлинського

Г. Г. Кривчик

Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна

Розглянуто основні завдання і принципи патріотичного, морального й інтелектуального виховання студентської молоді в контексті наукової спадщини видатного українського педагога і мислителя.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський; гідність; знання; мораль; патріотизм; переконання.

Рассмотрены основные задачи и принципы патриотического, нравственного и интеллектуального воспитания студенческой молодежи в контексте научного наследия выдающегося украинского педагога и мыслителя.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский; достоинство; знание; мораль; патриотизм; убеждения.

Basic tasks and principles of patriotic, moral and intellectual education of student youth in context of scientific heritage of the prominent Ukrainian teacher and thinker V. Sukhomlynsky are examined in this article. The scholar argued that the highest social value is a person whose main goal is the formation of a fully

developed human being, and the main tasks of an educational institution are: to create conditions for the spiritual development of pupils, to create an atmosphere of mutual respect and trust between the educator and the student, the attitude of each pupil as a unique person. Education and upbringing are inextricably linked with each other. In the process of mastering knowledge, the moral qualities of man are formed. Of particular importance in this regard are humanitarian disciplines, primarily the history of the country.

After all, this science contributes to the process of building the state, educates students national dignity, patriotic words, shapes political culture and deep moral convictions. Certainly, today one can critically treat the communist views and the Soviet patriotism of Sukhomlinsky. One can not fail to appreciate the depth of his humanistic ideas and not be fascinated by the extraordinary beauty of his artistic word. Sukhomlinsky's ideas can and must be adapted to the modern Ukrainian realities and to the needs of the national education of student youth at a new stage in the development of the Ukrainian state. Sukhomlinsky's scientific and pedagogical heritage is one of the few of our national humanitarian products, which Ukraine can and must be proud of.

Keywords: V. Sukhomlinsky; dignity; institution of higher education; knowledge; morality; patriotism; persuasion; scientist-teacher.

Визначаючи велику значущість наукової спадщини Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970), слід, на жаль, констатувати, що в сучасних реаліях актуальність його творів можна характеризувати лише як відкладену актуальність. Адже більшість ідей видатного українського педагога і мислителя здаються несвоечасними і дещо наївними в умовах соціальної несправедливості. Не кажучи вже про те, що весь політичний і моральний клімат у нашому суспільстві, не сприяє розвитку інтелігентності й формуванню високих моральних і культурних якостей людини. В суспільстві встановився культ грошей, жорстокості, лицемірства, бездуховності. Звичайно, заклад освіти не може існувати як острів а-ля Утопія в океані моральної деградації. «Неможна забувати, – підкреслював В. О. Сухомлинський, що формування й розвиток особистості відбувається одночасно з розвитком суспільства» [2, с. 75] (Тут і далі – переклад автора. Наукові та публіцистичні праці В. О. Сухомлинський писав за тодішніми неофіційними вимогами російською мовою, хоча художні твори – рідною українською).

Зараз нам дуже важко захистити наші аудиторії від проникнення отруєної атмосфери. Однак так не може бути завжди. Рано чи пізно українському суспільству та його еліті – хоча б в цілях самозбереження – доведеться повернутися до тих високоморальних і гуманістичних підвалин, які сповідував В. О. Сухомлинський. Держава усіма своїми інститутами має виховувати не покірнього виконувача вказівок,

а особистість і громадянина, адже тільки особистість здатна творити, будувати, боронити незалежність держави. Ми збагнемо врешті-решт також, що завданням будь-якого навчального закладу є не «надання освітніх послуг», а виховання всебічно розвиненої людини «із золотими руками, світлим розумом і благородним серцем» [2, с. 27], формуванню якої присвятив все своє життя Сухомлинський.

Видний український учений і педагог прожив лише 51 рік. На ці роки припадає робота сільського вчителя, участь у захисті Батьківщини від нацистських загарбників, керівництво Павлишською сільською школою на Кіровоградщині, праця в якій і постійне спілкування з дітьми надихнули його на написання наукових, публіцистичних і художніх творів. Творчий доробок В. О. Сухомлинського нараховує 48 монографій понад 600 статей, близько 1500 оповідань і казок для дітей [11]. Без перебільшення можна стверджувати, що не тільки до вітчизняної, але й до світової педагогічної думки увійшли твори видатного українського педагога: «Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину», «Народження громадянина», «Листи до сина» та ін., у яких створена цілісна педагогічна система, в основу якої покладені принципи гуманізму. Певна річ, сьогодні можна критично ставитися до комуністичних переконань і радянського патріотизму В. О. Сухомлинського, але просто неможливо не оцінити глибину й багатство його педагогічних ідей, не зачаруватися красою його художнього слова, не захопитися щиросердечністю цієї видатної Людини. Ідеї В. О. Сухомлинського можна й необхідно адаптувати до сучасних вітчизняних реалій й до потреб національного виховання студентської молоді на новому етапі розбудови української держави, що, власне, і є метою цієї розвідки.

У перші роки української незалежності перед вищою школою було поставлено цілком вірне завдання гуманізації та гуманітаризації освіти. Дещо в цьому напрямі було зроблено. Однак, на жаль, останнім часом про це завдання ані слова. Скорочується обсяг навчального часу, що виділяється на вивчення гуманітарних дисциплін. Більше того – скорочуються взагалі гуманітарні дисципліни. Схоже, що питання про моральні якості студентської молоді взагалі нікого не цікавить – в річниці Болонського процесу потрібно лише надавати професійні знання, що «користуються попитом на ринку праці». Нібито не важливо, що отримані знання й навички ще належить застосувати за призначенням на користь суспільства і країни. А для цього потрібно, щоб діяльність кожного закладу освіти виходила з такої настанови: якими б глибокими не були знання спеціаліста, як би гарно він не володів тією чи іншою спеціальністю, він буде поганим працівником, якщо його знання та навички не матимуть гро-

мадянського змісту, якщо він не буде мати необхідних моральних і політичних якостей. Досить згадати, що скоїли з нашою економікою горезвісні «ефективні менеджери». У одному з листів до сина В. О. Сухомлинський писав: «Ти прагнеш стати хорошим інженером – це дуже важливо. Але слід насамперед стати людиною – це ще важливіше... Інженером можна стати за 5 років, а вчитися на людину треба все життя» [6, с. 656, 657]. Навчальний заклад, як середній, так і вищий, має дбати в першу чергу про формування гідної людини у всіх її проявах, а вже в другу – про підготовку фахівця в певній галузі.

Виховання яких якостей молодій людині є найбільш важливими і актуальними? Насамперед – це патріотичні почуття, відповідальність за долю країни, любов до рідної країни та українського народу, повага до його кращих традицій, до Конституції України та законів Української держави, прав і інтересів кожної людини, віри у верховенство права, в перемогу справедливості й добра над злом. І що головне – патріотичні почуття і віра мають перетворитися на стійкі громадянські переконання: «Людина без переконань – це ганчірка, нікчема», – писав В. О. Сухомлинський в листі до сина [6, с. 635]. Однак патріотизм має бути не показним, а щирим і усвідомленим: «Батьківщина твій дім, твоя колиска. В рідному домі не все гладко. Бувають й у нас свої біди й болі. Говорячи про них, пам'ятай: ти говориш про біди і болі свого рідного дому. Для того, щоб мати моральне право говорити про біди й негаразди свого народу, щоб один раз сказати – потрібно десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини».

Заслуговують на презирство ті, хто прикриваючись патріотичними гаслами, насправді дбають лише про власне збагачення та задоволення надмірних політичних амбіцій. «З презирством стався до демагогії й базікання», – наказував Сухомлинський синові [3, с. 187]. Отже, любов до Батьківщини – це, як і кохання, надзвичайно інтимне почуття. Його не виставляють напоказ. А якщо все ж таки виставляють, то роблять так зазвичай лише ті особи, у яких цього природного почуття насправді ніколи не існувало, вони лише імітують великий патріотизм, щоб приховати своє духовне каліцтво заради вигоди або просто тому, що «так прийнято». Великий патріотизм починається з патріотизму малого – поваги й любові до своєї «малої батьківщини», до батька і матері, своїх рідних і близьких, до навчального закладу, до його традицій, науково-педагогічного колективу і своїх товаришів.

Громадянські переконання та якості, на думку В. О. Сухомлинського, є серцевиною моральної культури особистості, яка також

включає загальнолюдські норми моралі – азбуку моралі [1, с. 128], зокрема такі чесноти, як мужність, скромність, ввічливість, чесність, працелюбство, вдячність, жагу до знань, здатність до співчуття, шанування батьків тощо. З чого починається формування таких чеснот у молодой людини? На думку В. О. Сухомлинського – з пробудження совісті, яку він називав чутливим вартовим моралі [2, с. 167]. «Моральною особистістю, – звертався до молодой людини видатний педагог, – ти станеш лише тоді, коли в душі твоїй назавжди поселяться совість, сором’язливість, відповідальність і обов’язок» [3, с. 279], які спонукають діяти, нести добро людям. Саме в цій діяльності В. О. Сухомлинський вбачав найбільшу людську радість. Усім своїм життям він доводив власне переконання, що найбільш прекрасною і щасливою людиною є та, яка присвятила своє життя людям.

У кожній людині слід поважати її особистість і неповторність, кожену свою дію необхідно вимірювати з тим, як вона буде сприйнята іншими: «Уміє відчувати поряд з собою людину, вміє розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ – радість, горе, біду, нещастя. Думай, як твої вчинки можуть вплинути на душевний стан іншої людини. Не причиняй своїми вчинками, своєю поведінкою болі, образи, неспокою, тяжких переживань іншим людям» – зазначав видатний педагог [3, с. 270]. Водночас найбільше моральне зло – це хамство, невміння рахуватися з інтересами й почуттями інших людей.

Важливими й природними моральними чеснотами, які слід виховувати у молодой людини, зокрема у студентської молоді, – це інтелігентність, допитливість, жага до наукових знань, прагнення до постійного духовного збагачення, самовдосконалення, сократівське відчуття незадоволеності рівнем своїх знань і «позитивне задоволення від навчання, щоб із нього виник і утвердився емоційний стан – палке бажання вчитися» [7, с. 7]. При цьому необхідно вчитися все життя: «Життя вимагає в наші дні, щоб людина не тільки глибоко опанувала обрану спеціальність у середньому або вищому навчальному закладі, а й всі роки своєї творчої праці заглиблювалася в тонкощі своєї і, якщо для цього є необхідність і умови, суміжних спеціальностей» [1, с. 75].

Як відомо, навчання впродовж життя («lifelong learning») є одним з основних напрямів Болонського процесу. В. Сухомлинський сформулював цю ідею задовго до того, як у 2005 р. Україна підписала Болонську декларацію про створення європейського простору вищої освіти. Інтелектуальне виховання передбачає також формування у молодой людини переконання в тому, що процес мислення – це одночасно величезне задоволення, важка праця, одна з головних

потреб людини: «Жити без думки – животіти. День без думки, без читання книг – марно прожитий день. Марнотратство часу – марнотратство безцінного багатства», – наголошував педагог [3, с. 381]. Визначивши актуальні завдання виховної роботи, сформулюємо на основі педагогічних ідей і порад В. Сухомлинського основні принципи організації виховання студентської молоді.

Насамперед це створення духовної єдності, співробітництва й взаємоповаги в системі «викладач (педагог) – студент (вихованець)». «Навчання – не механічне перекладання знань із голови вчителя в голову дитини, це найскладніші моральні відносини, в яких провідною, визначальною рисою є виховання почуття честі, гідності, і на цій основі – бажання бути хорошим» [1, с. 91]. Справжня духовна єдність народжується там, де вихователь надовго стає другом, однодумцем і товаришем молодій людині у спільній справі. Вихователь мусить сприяти створенню умов для особистісної самореалізації кожним студентом. Гарний заклад вищої освіти не той, де намагаються контролювати і повчати студентів, а той, де створено здоровий студентський колектив, який стає головним суб'єктом виховання і де одночасно кожний член колективу здатний повною мірою розкрити свою індивідуальність і сприяти збагаченню спільних моральних чеснот.

Виховання й навчання студентів будуть ефективними лише тоді, коли вони тісно пов'язані із залученням до наукової, винахідницької, художньої творчості, громадської діяльності, коли вони будуть поєднані з важкою інтелектуальною справою. Працюючи разом з науковим керівником над якоюсь дослідницькою темою, студент усвідомлює необхідність знання наукових законів, формул, процесів, вчиться застосовувати знання на практиці, а тому зможе засвоїти навчальний матеріал набагато краще, ніж просто читаючи підручники. Виховувати й навчати слід передусім ділом, а не словом.

Навчання – це приємна і одночасно важка праця, яка загартовує характер. Тому ні в якому разі не слід поблажливо ставитися до легкодухості, байдиківання, духовної лінощі молодій людині: «Молоді має бути важко – важко у самому високому, людському сенсі цього слова», – наголошував В. О. Сухомлинський [9, с. 153]. Висока вимогливість, якщо вона поєднана з довірою і доброзичливістю, ніяк не суперечить принципам гуманізму і не може викликати непорозуміння між вихователем і вихованцем через почуття образи у останнього.

Водночас навчання і виховання передбачають повагу до особистості кожного студента, вміння знайти в ньому позитивні якості, розвинути їх. «Практика виховної роботи, – стверджував

В. О. Сухомлинський, – переконала нас у тому, що кожна людська особистість є неповторною, що виховання нової людини... насамперед полягає в розкритті цієї неповторності, самобутності, творчої індивідуальності» [8, с. 99]. У виховній роботі слід враховувати багатогранну і цілісну природу людини, вікові та індивідуальні, соціально-психологічні особливості студентів. Неможна підходити до всіх студентів з однаковою міркою, до кожного слід шукати свій підхід. «Наш найважливіший педагогічний інструмент, – писав В. О. Сухомлинський, – це вміння глибоко поважати людську особистість у своєму вихованні. Ми цим інструментом покликані творити дуже ніжну, тонку річ: бажання бути хорошим, стати сьогодні кращим, ніж був учора» [5, с. 330]. Відповідно, студентський колектив – це не якась безлика маса. Він існує як багатство індивідуальностей.

У вихованні має існувати ідеологічний плюралізм. Певна річ, педагог-учений покликаний формувати світогляд, політичні й моральні якості вихованця, але він зобов'язаний рахуватися з уявленнями його вихованців щодо них, поважати їх. Тільки той стане справжнім викладачем і вихователем, хто ніколи не забуває, що сам колись був студентом, був молодим. Будь-який адміністративний тиск неприпустимий у виборі світогляду, ідеологічної орієнтації, політичних уподобань. Не можна примусово прищепити ані патріотизм, ані будь-які моральні якості. Виховання й навчання мають спонукати, а не підганяти. Авторитарними методами можна виховати лише покірність. Викладач мусить бути не ментором, котрий нав'язує студентам власні думки й уявлення, а старшим товаришем, який спрямовує пізнавальний процес, допомагає молоді зорієнтуватися в інформації, виробляє спосіб її пошуку.

Акцент у виховній роботі слід робити на самовиховання й самоорганізацію. «Виховання, що спонукає до самовиховання, – це і є, на моє глибоке переконання, справжнє виховання» [10, с. 244]. Виховувати слід «за», а не «проти», слід бачити в кожному студенті його кращі якості, заохочувати їх розвиток. Виховання передбачає віру в здатність вихованця до самореалізації його природних здібностей і чеснот. Натомість «невіра в людину наче паралізує душу підлітка, не залишає в ній місця для самостійних рішень, напруження вольових зусиль для визначення труднощів – він звикає робити все з-під батога» [5, с. 484].

Формування відносин довіри пов'язано з авторитетом вихователя, викладача, а авторитет, у свою чергу, залежить від безперервного процесу самовдосконалення викладача, накопичення ним професійної та комунікативної майстерності, розвитку власних

внутрішніх та людських якостей. Неможна виховувати студентську молодь, якщо в процесі виховання не діє авторитет інтелігентної, порядної людини, особистості. Адже давно відомо, що особистість формується особистістю, духовність – духовністю, а здатність студента до оволодіння знаннями – здатністю самого викладача до самовдосконалення. Якщо сам викладач не знаходиться в процесі постійної наукової творчості, то йому ніколи не створити в студентському колективі атмосфери прагнення до знань. Вихователь-учений тільки тоді здатний насправді навчати й виховувати, коли сам постійно вдосконалюється, підвищує свій професійний і культурний рівень. Професор, доцент, викладач нездатні залучити студентів до навчання, а тим більше до наукових досліджень, якщо самі постійно не працюють над собою, не займаються наукою або в кращому випадку обмежуються написанням нікчемних методичних вказівок. Офіційний статус, звання й наукові ступені, колишні заслуги тут не мають великого значення.

Щоб стати другом і товаришем вихованця, викладач повинен урахувати такий важливий фактор, як комунікація. Саме комунікативна невідповідність та некомпетентність є причиною того, що викладач не може: викладати; працювати зі студентами та колективом; встановлювати оптимальні міжособистісні контакти, засновані на толерантності; культурно та коректно відстоювати свою точку зору в суперечках; розуміти особистісні властивості та емоційний стан співрозмовника; управляти власним емоційним станом. Утім, усе це здається несуттєвим, якщо є головне – любов до своєї роботи і коли, як Сухомлинський, «серце віддаєш дітям», тобто студентам.

У виховній роботі не може бути місця казенщині та формалізму. Неприпустимо розглядати виховну роботу не за внутрішнім змістом і не в реальних результатах, а як суму «заходів» для звіту, проведення «показових» заходів, практикувати механічне заучування й повторення кон'юнктурних патріотичних гасел. Не можна допускати, щоб високі святі слова перетворювалися на розмінну монету.

Процес навчання й виховання нерозривно пов'язані між собою, в процесі оволодіння знаннями формуються й моральні переконання. Особливе місце в цьому зв'язку, на думку В. О. Сухомлинського, належить гуманітарним наукам, насамперед вітчизняній історії. Адже саме ця дисципліна сприяє процесу націотворення, виховує у студентів національну гідність, почуття патріотизму, «чуття єдиної родини». Завданнями вивчення історії у вищій школі є: виховання майбутніх спеціалістів як свідомих громадян України; глибоких

морально-етичних переконань, усвідомлення молоддю власної причетності до тисячолітньої історії українського народу; сприяння усвідомленню студентами належності України до європейського історико-культурного простору та важливості її інтеграції до Європи; прищеплення майбутнім спеціалістам уміння самостійного осмислення закономірностей розвитку українського народу в контексті історії людської цивілізації; вироблення умінь застосування набутих знань у повсякденній діяльності, для самостійної орієнтації в суспільно-політичному житті, визначення власної оцінки суспільних явищ і подій. Важливо тільки, підкреслював В. О. Сухомлинський, щоб процес історичного пізнання не обмежувався механічним заучуванням, формальним запам'ятовуванням дат, подій, а був свідомим і ґрунтовним вивченням фактів минулого в їхній системі [1, с. 103].

Отже, педагогічні погляди В. О. Сухомлинського найбільшою мірою відповідають ідеям гуманізму про те, що людина є найвищою соціальною цінністю, що головною метою всіх закладів освіти є формування всебічно розвиненої людини, а головними завданнями – створення умов для духовного розвитку вихованців, атмосфери взаємної поваги між вихователем і вихованцем, ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості. Науково-педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського – це один з наших національних гуманітарних продуктів, яким може і зобов'язана пишатися Україна.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Сухомлинский В. А.** Проблемы воспитания всесторонне развитой личности. Избр. произв.: у 5 т. Київ: Рад. школа, 1979–1980. Т. 1. С. 59–220.
2. **Сухомлинский В. А.** Формирование коммунистических убеждений молодого поколения // Там само. Т. 2. С. 5–155.
3. **Сухомлинский В. А.** Как воспитать настоящего человека (Советы воспитателям) // Там само. Т. 2. С. 157–443.
4. **Сухомлинский В. А.** Сердце отдаю детям // Там само. Т. 3. С. 7–297.
5. **Сухомлинский В. А.** Рождение гражданина // Там само. Т. 3. С. 301–627.
6. **Сухомлинский В. А.** Письма к сыну // Там само. Т. 3. С. 629–708.
7. **Сухомлинский В. А.** Интерес к учению – важный стимул учебной деятельности учащихся // Там само. Т. 5. С. 7–37.
8. **Сухомлинский В. А.** Человек неповторим // Там само. Т. 5. С. 85–102.
9. **Сухомлинский В. А.** Чтобы души не ржавели // Там само. Т. 5. С. 158.
10. **Сухомлинский В. А.** Воспитание и самовоспитание // Там само. Т. 5. С. 241–252.
11. Сухомлинський_Василь_Олександрович. URL: ua.wikipedia.org/wiki/

Надійшла до редкол.: 26. 01. 2019

Прорецензовано: 20. 02. 2019